

LIGETI ZSUZSANNA

Egy Csécsi, vagy kettő?

Egy napló szerzőségének és egyéb jellemzőinek néhány kérdése

A Sárospataki Református Kollégium Könyvtárának állományában található, Ifjabb Csécsi (Tsétsi) János szerzőségével feltüntetett *Memoria Rerum Quarundam Belli Hungarici Adversus Domum Austriacam Anno MDCCIII Suscepti Descripta per JOHANNEM TSETSI SAAROS-PATACHINI 1705.* napló több szempontból is érdekes munka. A kéziratot egyetlen szerző, ifjabb Csécsi (Tsétsi) János munkájának tartják, azonban elképzelhető, hogy a Rákóczi-szabadságharc történetével foglalkozó napló két szerzőhöz köthető. A kézirat első része, amely az 1703 májusa és 1705 decembere közötti események leírása, idősebb Csécsi (Tsétsi) munkája, az ezt követő, 1706. januártól 1709. áprilisig terjedő rész pedig a fiáé lehet. A két szerző lehetőségének hipotézise több szempontú és mélyrehatóbb vizsgálatot igényel. Az íráskép mellett a papír és tinta vizsgálata, a betűmintázatok és abbreviációk vizsgálata is megerősítheti a feltevést. A külsődleges jellemzők mellett a későbbiekben a szóhasználat, a nyelvtani szerkezetek és stilisztikai vizsgálat is alátámaszthatja a hipotézist. Az eredeti és a másolt és egyéb témákkal foglalkozó Csécsi (Tsétsi)¹-szövegek, illetve a Thaly Kálmán-féle kiadás összevetése (amely – ismerve Thaly korszak iránti szenvedélyének következményeit – szintén sok kérdést vet fel) is része a feltevés igazolásának, vagy – ha úgy alakul – elvetésének.

A történelem, és ezen belül a magyar történelem kutatásának alapvető segédeszköze a különböző történeti korszakok különböző nyelvű forrásainak használata. A Rákóczi-szabadságharchoz köthető forrásanyag jelentős részét Thaly Kálmán adta ki a XIX. század végén, kiadásait azóta azonban már komoly kétség veszi körül. A XVII–XVIII. század fordulójáról, illetve a XVIII. század első évtizedeiből több napló típusú dokumentum maradt fenn, amelynek néhány darabját Thaly eredeti nyelven nyomtatásban is közreadta a „Monumenta Hungariae Historica = Magyar Történelmi Emlékek. Scriptores = Írók” című sorozat XXVII. kötetében. Az eredeti nyelvű kéziratok között „Ifjabb Tsétsi János Havi Krónikája a Rákóczi-háború tör-

¹ A idősebb és ifjabb Tsétsi János nevét a könyvtári, illetve levéltári katalógusokban is két formában – Tsétsi vagy Csécsi – használják; tanulmányomban a Csécsi névalakot használom.

téneteiről. 1703–1709.”² címmel szerepel az a napló, melynek szerzősége és közlése több szempontból megkérdőjelezhető.

A napló szerzősége kérdéses, és Thaly-féle közreadása több megoldásra váró problémát is felvet. Tanulmányomban ezek közül emelek ki néhányat, s próbálok meg rájuk lehetséges magyarázatot kínálni.

Ahhoz, hogy a napló szerzőségének kérdése világosabban álljon előttünk, elengedhetetlen röviden bemutatni a két Csécsi, apa és fia, életét és munkásságát. Idősebb Csécsi János (1650–1708) a sárospataki református kollégium tanára és igazgatója volt abban az időszakban, amikor a kollégiumnak a protestánsok hátrányos megkülönböztetése miatt el kellett költöznie Sárospatakról, és 1687 nyara és 1695 nyara között Göncön, majd 1695 nyara és 1705 tavasza között Kassán működött. Kassa 1704-es kuruc ostromakor a kurucok tönkretették a kollégium épületét;³ ekkor Csécsi a Kassán állomásozó osztrák alakulatoktól kért védelmet, majd tanítványai-val együtt hazatért Sárospatakra. Egyházának megbízásából részt kellett vennie az 1705-ös szécsényi országgyűlésen; az itt készített, 1705. szeptember 12. és október 3. között vezetett naplószerű feljegyzését később Kazinczy Ferenc másolta, javította és egészített ki. (Ezt a naplót Praznovszky Mihály adta ki 1995-ben.⁴) Hazatérése után Csécsi tanári feladatainak ellátása egyre nehezebbé vált a szabadságharc eseményei miatt, a küzdelem kimenetelét azonban már nem érte meg; 1708-ban meghalt.⁵ Sokat írt; munkái közül kiemelkedik az „Observationes Orthographico-Grammaticae”, amely Pápai Páriz Ferenc szótárának függelékében jelent meg.

Fia, ifjabb Csécsi János (1689–1769) a Göncön töltött időszakban született; Kassán és Sárospatakon, később nyugat-európai felsőoktatási intézményekben tanult, és tanulmányai alatt sokat utazott. Hazatérése után tanítani kezdett Sárospatakon, de személye és módszerei komoly belső konfliktusokat okoztak, így 1734-ben el kellett hagynia tanári állását, és többé nem taníthatott. Számos munkája maradt fenn a sárospataki levéltárban, melyek között van a Thaly Kálmán által közölt napló is.

² THALY Kálmán (szerk.), (1875), Ifjabb Tsétsi János Havi Krónikája a Rákóczi-háború történeteiről. 1703–1709. In *Történelmi naplók. 1663–1719.*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. (Monumenta Hungariae Historica = Magyar Történelmi Emlékek. Scriptores = Írók, XXVII.). 257–396.

³ CZEGLE Imre (1980), Ráday Pál és a sárospataki kollégium. In ESZE Tamás (szerk.), *Ráday Pál 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. 197–233. 200.

⁴ PRAZNOVSZKY Mihály (szerk.) (1995), *A szécsényi országgyűlés 1705-ben: Csécsi János naplója Kazinczy Ferenc hiteles másolatában, a magyar fordítással, továbbá az országgyűlés dokumentumaival, valamint R. Várkonyi Ágnes tanulmányával*. Szécsény, Szécsény Város Önkormányzata.

⁵ Fia tiszteletteljes szavakkal írt naplójában haláláról, lásd THALY 1875: 357.

A szerzőség kérdéséhez kapcsolható fontos probléma, hogy Thaly Kálmán és a korszakkal foglalkozó szerzők és munkák ifjabb Csécsi Jánost tartják a napló szerzőjének – noha Szinnyei József megemlíti, hogy az idősebb Csécsi „[n]émely dolgozatai összefolytak vagy kiegészültek az ifj. Csécsiével”⁶ –, ez az állítás azonban a dokumentum írásképe alapján könnyen megkérdőjelezhető. Idősebb és ifjabb Csécsi János több kéziratos munkája is megtalálható a Sárospataki Református Kollégium Könyvtárának kéziratai között; ezek közül két, már korábban említett munka modern, forráskritikai szempontból is megfelelő kiadásban jelent meg.⁷ Ezek eredeti kéziratai az ifjabb Csécsinek tulajdonított napló első felének vizsgálatához kontrollszöveggént szolgálhatnak és megerősíthetik, hogy az 1703. május és 1705. december közötti időszak leírását készíthette akár az idősebb Csécsi János is. Az 1706 januárja utáni rész már biztosan a fiától, ifjabb Csécsi Jánostól származik, amit a kézírás hasonlósága alapján több, Sárospatakon található kézirat is megerősít. (A már tanárként írott *Historia gentis Hungaricae*. 1720. című munkája, a kézírás összehasonlítása mellett, a későbbiekben a naplóval való tartalmi összevetésre is alkalmas lehet.)

Az írásképpel a tintahasználat is különbözik a napló írásképe alapján elkülönülő részeiben, de a papír és az ennek azonosítására szolgáló vízjel alátámaszthatja, hogy a napló nem hamisítvány vagy későbbi munka, hanem a XVIII. század elejéről való. A vízjelek vizsgálatát ugyan még folytatni kell, de az eddig felfedezett és azonosított vízjelek az 1613-tól Teplicen működő papírmalomhoz kötik a szerző (vagy szerzők) által felhasznált papíríveket. A régi székely jelkép, az emberarcú nap, amelyet Matyasovszky Ferenc a Rákóczi-szabadságharc idején rendszeresen használt vízjelként, illetve a koronás postakürtös és a kürtölő lovaspostás ebben a korszakban folyamatosan használt vízjelei a teplici papírmalomnak,⁸ a postakürt EG monogrammal azonban egyelőre nem köthető a korszak egyetlen teplici papírmerítő mesteréhez sem, így ennek azonosítása is további kutatási feladat.

A napló felépítése is megerősítheti a kétszerzős elméletet, mivel az idősebb Csécsinek tulajdonított részben minden hónap leírásához egy-egy oldalt vesz igénybe a szerző, míg az ifjabb Csécsi által írott részben változó az események leírásához felhasznált oldalak száma.

⁶ SZINNYEI József (szerk.) (1891–1914), Csécsi (Tsétsi) János idősb. In *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, Hornyánszky. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (2023. 10. 22.)

⁷ TSÉTSI János (2009), *Helyesírási-grammatikai megjegyzések = Observationes Orthographico-grammaticae (1708). Hasonmás kiadás fordítással*, ford. C. VLADÁR Zsuzsa, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 230.); PRAZNOVSZKY 1995.

⁸ PELBÁRT Jenő (2021), *Hét évszázad vízjelei Magyarországon (1310–2010)*, Budapest, Magyar Papír- és Vízjeltörténeti Társaság. 184, 201.

A kétszerzős elméletet támogathatja néhány alapvető ortográfiai különbség is, amely a két részt egyértelműen jellemzi. Ilyen a *-que* tapadószó rövidítésének használata vagy az ablativusok és adverbiumok hosszúságának jelölése, amelyet idősebb Csécsi ritkábban, míg ifjabbik Csécsi rendszeresen használ.

A két Csécsi eltérő stílusára jellemző nyelvi különbségek is meghatározók, így ezek későbbi vizsgálata is bizonyíték lehet állításunk mellett.

A naplóval kapcsolatos problémák közül azonban nem csak az „egy szerző, vagy kettő?” kérdés vár megoldásra.

Thaly Kálmán a nyomtatott kiadáshoz Kovachich Márton Györgynek a naplóról készített másolatát használta, amely másolat létezéséről egy rövid, a napló kéziratába becsúsztatott feljegyzés is tanúskodik.⁹ A Kovachich által készített másolatba becsúszó másolási hiba¹⁰ kapcsán kiemeli, hogy a hiba javításához Emődy Dánieltől kért segítséget,¹¹ tehát egyértelmű, hogy nem látta az eredeti kéziratot. Ezért az eredeti napló, a másolat és Thaly nyomtatott kiadása közötti eltérések további kérdéseket vetnek fel, amelyek már a kézirat tartalmát is érintik. A másoló és a kiadó által bármely okból kihagyott vagy hozzáadott részek és az eltérő központosítás, amelyet Thaly az elődök tévedéseinek értelmező javításaként tüntet fel, szintén számos problémát vet fel.

Már a kézirat első naplómondatának olvasásakor világosan kiderül, miféle eltérések és ezek következtében milyen további problémák merülnek fel.

A kézirat napló része az „IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRIS(TI)” (‘A MI URUNK JÉZUS KRISZTUS NEVÉBEN’) kiemeléssel indul, és ettől elkülönítve folytatja a „Regnante Imperatore Leopoldo, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc Rege Avita Inclyti Regni Ungariae Libertate oppressa.” (‘Amikor Lipót császár Germánia, Magyarország, Csehország stb. uralkodója volt, a nevezetes Magyar Királyság ősi szabadsága el volt taposva.’). A két mondat különállása jelentheti azt, hogy Csécsi a naplót az isteni hatalom támogatásával kívánja írni, és rögtön az első mondatban rögzíti, hogy a magyarság a napló írásakor elnyomást szenved.

A Thaly-féle kiadás szövege azonban már a kezdő sorokkal megtevesztheti az olvasót, hiszen az „In nomine Domini nostri Jesu Christi, regnante Imperatore Leopoldo, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiaeque Rege, avita

⁹ „Ifj. Csécsi János sárospataki tanárnak eme nagybecsű kéziratát, amelyet Kovachich Márton György másolt le, s önkényesen »Historia Rebellionis Rakoczianae« címmel (sic!) látott el, Thaly Kálmán közölte a Monumenta Hung. Hist. II. oszt. Írók XXVII. Kötet 257-396 lapjain, 1875-ben. Sárospatak 1908. szept. 6. Harsányi István h. ktnok.” (vö. SZINNYEI 1891–1914: 226 és THALY 1875: XXIII–XXVI).

¹⁰ 1704 októberének és decemberének leírása kimaradt.

¹¹ THALY 1875: XXIV.

Inclyti Regni Hungariae Libertate oppressa [...]”¹² kezdéssel mintha azt akarná kiemelni, hogy I. Lipót Isten kegyelméből uralkodó királyként állt a magyar nemzet élén, ezzel is igazolva a Habsburg-ház uralkodói jogfolytonosságát és elfogadottságát, Thaly politikai meggyőződésének ellenére is.

A következő fontos, megválaszolásra váró kérdés az 1704-es év utolsó hónapjaihoz kapcsolódik. Az 1704-es év eseményeinek összefoglalásakor a szeptember hónap leírása után közvetlenül a november következik, majd a december, és ezt követően olvashatjuk az októberi eseményeket. (Ez a kronológiai anomália fölveti annak a lehetőségét, hogy volt a naplónak egy olyan korábbi fogalmazványa, amelyet a szerző később másolt be, és véletlenül kihagyta az október hónapot, de az is elképzelhető, hogy – mivel nem tudjuk, mennyi idővel később jegyezte fel a szerző az eseményeket – az októberi eseményekről korábban nem tudott mit írni, ezért későbbre halasztotta a bejegyzést, vagy eredetileg nem is akart semmit írni.) Thaly azonban nem a napló főszövegében közli a decemberi és októberi bejegyzéseket, hanem a kiadáshoz kapcsolt „pótközlésként”, így a teljes november és december hónap kimarad az összefüggő naplóközlésből.

A kézirat és a kiadás a személy- és helységneveket is más formában használja. A személyneveket az eredeti kézirat sokszor rövidíti, bár ez magyarázható azzal, hogy a napló kis méretű, ezzel szemben Thaly a kiadásban teljes neveket használ: Bercsényi Miklós nevét az eredeti szöveg Bercsenyi, Bercsényi, Bertsenyi és Bertsényi formában is használja, míg Thaly Bercsenyiként írja. Szatmár földrajzi és közigazgatási nevet az eredeti Szattmar, esetleg Szatmar, míg Thaly Szathmár formában használja; Érsekújvár átírásánál még jelentősebb eltérés tapasztalható: az eredetiben Neuheusolium, míg Thálnál Neosolium formában szerepel a város neve, amely azonban Besztercebánya latin neve.

Az írásjelek használatában is különbség fedezhető fel: az eredetiben sokszor nincsenek kitéve az ékezetek, vesszők vagy pontok, a kiadás pedig sok és időnként az eredeti szövegtől eltérő írásjellel él.

Az eltérések oka lehet az, hogy Thaly nem az eredeti kéziratot használta a kiadáshoz, és a Kovachich-féle átírás sem pontos, hiszen a napló egyes részei nedvesség hatására, vagy szakadás, illetve a tinta átütése miatt nehezebben vagy szinte egyáltalán nem olvashatók, ezek az olvasást megnehezítő körülmények azonban nem adnak mindenre kézenfekvő magyarázatot. A kéziratból ugyanis 1828-ban készült egy másik másolat is, amelynek hitelessége a használt papír vízjele alapján szintén nem kérdőjelezhető meg. Ebben a másolatban az eredetivel megegyező jellemzők találhatók, és ezek nem azonosak a Thaly-féle kiadásban szereplő szövegváltozatokkal. A másolat jelentős része sajnos elveszett, s nincs rá komoly esély, hogy előkerül-

¹² THALY 1875: 259.

het, mivel a XX. század elején készült kissé hanyag kötése is már a csonka fasciculust tartalmazta. A megmaradt részek azonban, amelyek a ma már nehezen vagy egyáltalán nem olvasható részek esetében megbízható szövegváltozatot kínálnak, sokat segíthetnek a modern tudományos elvárásoknak megfelelő kritikai kiadás elkészítésében, amely alapján olyan nyelvi, stilisztikai és tartalmi vizsgálatok végezhetők, amelyek közelebb vezetnek a címbe feltett „egy Csécsi, vagy kettő?” kérdés megválaszolásához.

ZSUZSANNA LIGETI

One Csécsi or Two?

Some Questions About the Authorship and Other Characteristics of a Diary

The diary *Memoria Rerum Quarundam Belli Hungarici Adversus Domum Austriacam Anno MDCCIII Suscepti Descripta per JOHANNEM TSETSI SAAROS-PATACHINI 1705.*, housed in the Library of the Sárospatak Reformed College, is traditionally attributed to János Csécsi (Tsétsi) the Younger. However, it appears that the section describing events between 1703 and 1705 may have been authored by Csécsi (Tsétsi) the Elder, with the subsequent portion written by his son. This hypothesis of dual authorship requires a thorough and multi-faceted analysis. The manuscript must be examined in terms of its paper, ink, letterforms, and abbreviations, while the philological aspects—such as word usage, grammatical structures, and stylistic features—should also be studied to confirm or refute the hypothesis. Additionally, comparing the original manuscript with copies, other works by both Csécsi (Tsétsi), and the published edition by Kálmán Thaly is essential for verifying or disproving this theory.